hij onderhevig is aan de postmoderne variant van deze ambivalentie.

Dit is overigens allerminst een aantijging. Integendeel: er is in de postmoderne era niemand die zich aan de eigentijdse ambivalenties kan onttrekken. Maar ik ben er wel van overtuigd dat Zwarts onderzoekingen, waarvan ik hoop dat hij ze zal voortzetten, aan diepte kunnen winnen, wanneer hij zijn historiografische uitgangspunten en vooronderstellingen expliciteert. Voor mijn part mondt dat uit in een onbeschaamd poëticaal, christelijk-literair *Bloknoot*-standpunt. Waarom niet? Als er maar helderheid komt in de *visie* op grond waarvan de protestants-christelijke literatuurgeschiedenis wordt geschreven. Daaraan ontbreekt het nu in Zwarts monografie te veel.

# Walravens & Co.: geschiedenis van een avant-garde

PETER KEGEL

Jos Joosten, *Feit en tussenkomst. Geschiedenis en opvattingen van Tijd en Mens (1949-1955)*, Nijmegen, Vantilt, 1996.
ISBN 90-75697-01-5. 528 pp. *f* 59,50/BF 1190.

In de Nederlandse literatuurgeschiedenis is het Vlaamse tijdschrift *Tijd en Mens*, waarvan tussen 1949 en 1955 drieëntwintig (gedeeltelijk dubbel)nummers verschenen, vooral bekend vanwege de kortstondige fusie met het experimentele tijdschrift *Podium*. Daarnaast hebben medewerkers als Hugo Claus en Louis Paul Boon gezorgd voor bekendheid van het tijdschrift in Nederland. Hoezeer het avant-gardistische *Tijd en Mens* een sleutelpositie inneemt in de naoorlogse Vlaamse letterkunde wordt duidelijk in het omvangrijke proefschrift waarmee Jos Joosten in 1996 te Nijmegen promoveerde. Joosten beperkt zich in deze studie niet tot de beschrijving en analyse van *Tijd en Mens* alleen, maar plaatst de ontstaansgeschiedenis van het tijdschrift tevens in de specifiek Vlaamse literaire situatie van de jaren 1930-1949. Daarnaast staat hij uitgebreid stil bij de sleutelpositie die Jan Walravens in dit geheel inneemt. Deze drieledige aanpak maakt *Feit en tussenkomst* tot een uitermate interessante studie.

Joosten gaat voor een positionering van *Tijd en Mens* terug tot het jaar 1930. Rond die tijd wordt de Vlaamse letterkunde gekenmerkt door een neo-classisistische, sterk restauratieve tendens, die de experimentele verworvenheden van de jaren twintig gedurende de twee decennia daarna naar de achtergrond zal dringen. Deze ontwikkeling, die vooral de poëzieopvattingen betreft, wordt door Joosten getoond aan de hand van een tiental Vlaamse tijdschriften. Hij inventariseert de literatuuropvattingen van jarendertigtijdschriften als *'t Fonteintje*, *De Tijdstroom*, *Volk*, *Vormen* en *Cahiers van de Waterkluis*, waarbij hij steeds de verschillen tussen deze tijdschriften aangeeft. Hij beschrijft de eerste kritische geluiden en de voorzichtige roep om verandering die net voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog valt te beluisteren. Net als in Nederland leidt de schok van de oorlog in Vlaanderen niet direct tot literaire vernieuwing: er verschijnen weliswaar interessante jongerentijdschriften als *Nieuwe Stemmen*, *De Faun* en *Arsenaal*, maar van een echte doorbraak is nog geen sprake.

Met de uitgebreide schets van de contemporaine literaire situatie levert Joosten een kader dat voor een goed begrip voor de start en ontwikkeling van *Tijd en Mens* onontbeerlijk is. Dat hij vervolgens alle aandacht richt op de figuur Jan Walravens is logisch. Walravens is bij uitstek de vertegenwoordi-

ger van de generatie waarvan het wereldbeeld geschokt is door de oorlog: de traditionele literatuuropvatting, gericht op het eeuwige en universele, kan voor deze jongeren niet langer voldoen. Joosten laat zien hoe Walravens zich al kort na de oorlog manifesteert. Hij volgt hem vanaf zijn allereerste (vaak obscure) publicaties, staat uitgebreid stil bij zijn journalistieke carrière en de poëzielezingen uit 1947, waarmee Walravens zijn naam als frontman van de jongeren vestigt. Steeds explicieter pleit Walravens, al vroeg op de hoogte van het werk van Sartre en de surrealistische theorieën, voor een meer internationaal georiënteerde literatuur waarin het actuele ruime aandacht krijgt. Daarbij is het fascinerend om te zien hoe Walravens zich op verschillende fronten inzet voor literaire vernieuwing zonder daarbij de traditie op te willen geven. In zijn streven om uit de literaire impasse te geraken kiest hij nooit voor radicale vernieuwing, maar probeert hij in brede kring jongeren te activeren voor een meer op de actualiteit gericht eigen geluid. Ook zijn inspanningen met betrekking tot het nooit verschenen tijdschrift *Janus*, in eerste opzet een initiatief van Hugo Claus, maken dat duidelijk: het tijdschrift beoogt een brug te werpen tussen oude en nieuwe opvattingen, tussen vroegere generaties en de jongeren.

Krap tweederde deel van de studie betreft de geschiedenis en analyse van *Tijd en Mens* zelf. Joosten beschrijft de interne ontwikkeling van het tijdschrift grotendeels aan de hand van de opeenvolgende nummers: Jan Walravens is hier prominent aanwezig, maar ook Hugo Claus, van wie belangrijke poëzie in *Tijd en Mens* verschijnt, Louis Paul Boon en in iets mindere mate Remy van de Kerckhove komen uitgebreid aan bod. Daarnaast krijgen medewerkers als Ben Cami, Marcel Wauters, Albert Bontridder en Maurice D'Haese, die minder intensief bij het blad betrokken waren, in afzonderlijke beschouwingen nadere aandacht.

*Tijd en Mens* heeft zich pas zeer geleidelijk ontwikkeld tot het avant-gardistische tijdschrift dat het in de gecanoniseerde opvatting is. Zo was het eerste nummer nog 'eigentijds-traditioneel', met een duidelijk multidisciplinaire opzet en een redactie die werd gevormd door een uitermate heterogeen gezelschap van dertien jongeren. In de praktijk blijkt *Tijd en Mens* in het eerste jaar vooral een tweemansonderneming van Walravens en Van de Kerckhove. Claus (die de naam *Tijd en Mens* achteraf betitelde als 'opgeschroefd en blaaskakerig') en Boon zijn vooralsnog op de achtergrond actief en zullen pas later een intensieve bemoeienis met het tijdschrift krijgen. Joosten plaatst de medewerking van zowel Claus als Boon aan *Tijd en Mens* in het juiste perspectief. Voor Claus is dat meestal een bemoeienis op afstand, aangezien hij in de jaren waarin *Tijd en Mens* verschijnt vooral in het buitenland (Parijs en later Italië) verblijft. Louis Paul Boon staat aanvankelijk ambivalent tegenover het tijdschrift, maar raakt vanaf de vierde aflevering als redacteur betrokken. Hij is het ook die al vroeg goede contacten heeft met het Nederlandse *Podium*. De vraag of al dan niet samengewerkt moet worden met het Nederlandse tijdschrift is een van de twistpunten die medio 1950 leiden tot een scheiding der geesten binnen *Tijd en Mens*. Meer en meer is er sprake van een antagonisme tussen de 'groep Aalst' (vooral Boon) en de *Tijd en Mens*-medewerkers uit Mechelen, Van de Kerckhove voorop, die een veel striktere, neo-expressionistisch georiënteerde koers van het tijdschrift voorstaan. Hoe het komt tot een heuse breuk in de redactie beschrijft Joosten aan de hand van *Tijd en Mens* 8: het opent met een merkwaardig manifest, waarin alle nadruk komt te liggen op de verdiensten van surrealisme en vooral expressionisme. Verantwoordelijk voor de nieuw aangekondigde richting zijn enkele 'Mechelse' medewerkers (Van de Kerckhove, Herman Van San, Toone Brulin en Rudolf Meerbergen). De andere medewerkers, niet op de hoogte van dit manifest, reageren razend op de publicatie. In *Tijd en Mens* 9/10 wordt het manifest weer herroepen. De vier Mechelse leden verdwijnen uit de redactie.

Jan Walravens blijft intussen de drijvende kracht van het geheel. In *Tijd en Mens* 8, inhoudelijk een van de belangrijkste nummers, verschijnt zijn essay 'Phenomenologie van de moderne poëzie', waarvoor Joosten meer dan twintig pagina's inruimt. Claus

bezorgt de tekst bij Vinkenoog, die er in *Blurb* welwillend over schrijft. Claus' actie leidt tevens tot een bescheiden briefwisseling tussen Vinkenoog en Walravens. Zijn kennismaking met de Nederlandse experimentelen zoals Joosten die beschrijft, heeft onmiskenbaar iets tragisch. Ten eerste is er weliswaar sprake van wederzijdse affiniteit, maar Walravens' ethisch appèl is onverteerbaar voor de Nederlandse avant-garde: Vinkenoog omschrijft hem als een 'treurig optimist, treurig omdat hij nog de mogelijkheid van een god openlaat en dus de achterdeur naar de zoldertrap van de hemel op een kier zet [...]'. Ten tweede heeft Walravens' intensieve bestudering van het werk van de Nederlandse avant-garde en de eruit voortvloeiende oriëntatie van *Tijd en Mens* op Nederland (blijkend uit de nummers 13 en 14) ingrijpende consequenties: *Tijd en Mens* wordt in Vlaanderen meer en meer erkend als het officiële blad van de avant-garde, maar door de oriëntatie op Nederland mist het tegelijkertijd de aansluiting met de jongste Vlaamse literatuur. Het is voor jonge auteurs als Gust Gils en Paul Snoek onmogelijk werk in *Tijd en Mens* gepubliceerd te krijgen. Op het moment dat *Tijd en Mens* (15 en 16) in samenwerking met het Nederlandse *Podium* uitkomt, verschijnen in België nieuwe jongerentijdschriften als *Meridiaan*, *De Tafelronde* en *Taptoe*, die een broedplaats zijn voor het latere *Gard Sivik*.

Die ontwikkeling is feitelijk het begin van het einde voor *Tijd en Mens*. Alhoewel er nog vijf nummers zullen verschijnen, heeft het tijdschrift zijn beste tijd gehad. De laatste nummers verschijnen onder redactie van Claus, Boon en Walravens, maar hun opvattingen over te publiceren werk lopen steeds sterker uiteen. Begin 1955 beschrijft Claus *Tijd en Mens* in een brief aan Walravens als een 'geconstipeerd boekje met af en toe goede teksten'. Drie maanden later wordt besloten tot opheffing van het blad.

*Feit en tussenkomst* is een belangwekkende studie. Het maakt allereerst duidelijk hoezeer *Tijd en Mens*, geworteld in een veel oudere literaire traditie, de beslissende impuls heeft gegeven tot literaire vernieuwing in Vlaanderen. Joosten verkeerde daarbij in de gelukkige omstandigheid dat hij zich heeft kunnen baseren op een groot deel van het redactiearchief, met belangrijke notulen, notities en brieven. Tevens heeft hij gebruik gemaakt van relevante correspondenties en waar mogelijk betrokkenen benaderd. Het inzetten van een zo uitgebreid bronnenapparaat leidt tot tal van prachtige anekdotes en verleent de studie een grote documentaire waarde. Doordat van alle afleveringen de meeste bijdragen genoemd worden en belangrijke teksten meer expliciete aandacht krijgen, kan de lezer zonder al te veel moeite de inhoud van de afzonderlijke afleveringen in detail nagaan. Dat is vooral voor lezers in Nederland verheugend, aangezien *Tijd en Mens* maar in een paar (universitaire) bibliotheken aanwezig is.

Naast alle waardering zijn er ook kritiekpunten. Het mag zo zijn dat Walravens' belang voor *Tijd en Mens* bijna niet onderschat kan worden, af en toe neemt Joosten wat weinig afstand van zijn hoofdpersoon, waarover hij aan het begin van het proefschrift een monografie in het vooruitzicht stelt. Een enkele maal, bijvoorbeeld waar hij Walravens' gelijktijdige fascinatie voor existentialisme en surrealisme uiteenzet, leidt het tot een wat overbodige en wijdlopige verdediging van Walravens' ideeën. Ook is het jammer dat bij alle aandacht die naar Walravens uitgaat, Remy van de Kerckhove, zonder wie *Tijd en Mens* wellicht nooit ontstaan zou zijn, er wat bekaaid vanaf komt. Maar dat is detailkritiek. Bovendien is *Feit en tussenkomst* met zijn 528 dikbedrukte pagina's (en gezet in een wel heel klein corps) al omvangrijk genoeg. Het is te hopen dat die omvang lezers niet al te zeer afschrikt. Voor wie geen tijd denkt te hebben: Claus' bemoeienissen met *Tijd en Mens* bewerkte Joosten onlangs tot een artikel in *Het Teken van de Ram* 2, het jaarboek voor de Clausstudie. Wie meer moeite wil doen: lees het boek in zijn geheel, het loont de moeite.